

האם מותר לפעמים לשקר?

דתורה מתייחסת לנושא האמת והשקר ברגישות יוצאת דופן. המצווה "מדבר שקר תרחק" אוסרת לא רק שקרים מפורשים הגורמים לזולת הפסד ישיר או עקיף, אלא גם שימוש בכל מחווה שתגרום לכך שהמסר שיתקבל אצל הזולת לא יהיה נכון.

אף על פי כן, מתירה התורה לאדם לשנות מן האמת למען השלום, לשם קיום מצווה, כדי לשבח כלה, וכדי לשמור על ענווה וצניעות. סטייה זו מן העובדות מותרת רק כאשר אין השקר משפיע על הזולת באופן שלילי, כשאינן אמצעים אחרים העומדים לרשותו של האדם, ואין האדם עושה זאת בקביעות. לבסוף, אדם השואף להיות אמתני בכל ענייניו מקיים את הציווי "והלכת בדרכיו" ומסייע בקיום העולם כולו.

שיעור זה יתייחס לשאלות הבאות:

- ❧ כיצד קובעים אם מדובר בשקר: על פי המילים הנאמרות או על פי המסר הנקלט אצל השומע?
- ❧ אם אתה שותק וכתוצאה מכך נוצר מסר מטעה, האם מדובר בשקר?
- ❧ מה אם כולם "מעקמים את האמת" ו"מעגלים פינות"? אולי במקרה כזה השקר הוא בסדר?
- ❧ האם יש מקרים שבהם אכן מותר לשנות את האמת?
- ❧ אם כן, האם מטרה נאצלת מקדשת אמצעים, כולל שקרים?!

מבנה השיעור:

חלק ראשון: יושר וכנות: המצווה להימנע משקר

חלק שני: האמת היא רצון ה' והיא מקיימת את העולם

חלק שלישי: קטגוריות אסורות של שקר
 פרק א. שקרים בדיבור: תשע הקטגוריות
 פרק ב. שקרים בשפת גוף ובשתיקה
 פרק ג. האיסור לשמוע שקר
 פרק ד. הגזמה רווחת אינה שקר

חלק רביעי: מקרים שבהם מותר לשנות מן האמת
 פרק א. לשם קיום מצווה
 פרק ב. למען השלום
 פרק ג. כדי לשבח את הכלה בפני חתנה
 פרק ד. ענווה, צניעות ומניעת נזק מן הזולת
 פרק ה. התמודדות עם שקרן או עם סחטן

חלק חמישי: התנאים שמתירים לשנות
 פרק א. שינוי האמת חייב להיות חסר חשיבות
 פרק ב. אם יש אמצעים אחרים, אין לשנות מן האמת
 פרק ג. אסור למבוגר לשנות בקביעות, ולילד אסור לשנות כלל
 פרק ד. אין לשנות דין תורה

חלק ראשון: יושר וכנות - המצווה להימנע משקר

מורה אחד לימד את תלמידיו על מעשה רחב ושני המרגלים (יהושע ב:א-כד). עם ישראל שלח שני מרגלים מעם ישראל למשימת ריגול בעיר יריחו טרם כיבושה, כאשר התכונן העם להיכנס לארץ ישראל. השמועה פשטה ביריחו כי שוהים בעיר מרגלים. אישה ששמה רחב החביאה את המרגלים בגג ביתה. כאשר התבקשה על ידי השלטונות למסור את המרגלים, היא אמרה כי הם כבר יצאו מן העיר.

המורה הצהיר כי רחב עשתה מעשה נכון, כשם שאנשים שהחביאו יהודים מן הנאצים נאלצו לשקר. תלמידיו התקשו לקבל את דבריו, ומענו כי יש תמיד לומר את האמת, גם אם יעלה הדבר בחיי אדם. המורה נשאר בעמדתו, ואמר כי אפשר לשקר ולאחר מכן לחזור בתשובה.

מי צדק: המורה או תלמידיו?

(נתייחס למקרה ספציפי זה בסופו של החלק הרביעי.)

כפי שנראה, על פי היהדות, יש מקרים - מסוימים מאוד - שבהם מותר לשנות מן האמת, כי שינוי זה עצמו הוא האמת. כעת נחקור את גישתה של היהדות לאמת ושקר:

1. שמות כגז: – התורה מצווה אותנו "להתרחק" מן השקר.

מדבר שקר תרחק:

כיצד יש להבין את הביטוי "מדבר שקר תרחק"? מדוע לא נאמר בפשטות "אל תשקר"?

2. ספר החינוך, מצוה עד – האיסור הייחודי נגד שקר: לא רק שאין לשקר, אלא "מדבר שקר תרחק" – כדי לציין תיעוב כלפי השקר ואהבת האמת, שהיא דרכו של ה'.

שורש המצוה ידוע, כי השקר נתעב ונאלח בעיני הכל, אין דבר מאוס ממנו, והמארה והקללות בבית כל אוהביו...

ואין הברכה מצויה וחלה אלא במתדמים אליו במעשיהם, להיותם אמיתיים כמו שהוא א-ל אמת, ולהיותם מרחמים כמו שידוע שהוא רחום, ולהיותם גומלי חסדים כמו שהוא רב החסד...

ועל כן הזהירנו התורה להרחיק מן השקר הרבה, כמו שכתוב מדבר שקר תרחק, והנה הזכירה בו לשון ריחוק לרוב מיאוסו מזה שלא הזכירה כן בכל שאר האזהרות...

3. חפץ חיים, "שפת תמים" פרק ז, עמ' 26 – התנהגות על פי האמת היא אחת מן הדרכים לקיים את מצוות "והלכת בדרכיו" (דברים כח:ט, ראה שיעור-מורשה "והלכת בדרכיו").

והוא מקיים בזה המצוות עשה דוהלכת בדרכיו, וכדאיתא בספרי על הפסוק ללכת בכל דרכיו: אלו דרכי הקב"ה, ה' ה' קל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת וגו'.

4. רבנו יונה, "שערי תשובה" ג:קפד – דיבור אמת הוא חיוני לטהרת הנפש.

מי שמתעה את חברו ... והנה החטא הזה חמור אצל חכמי ישראל יותר מגזל הנכרי, יען וביען כי שפת שקר אשמה רבה, ונתחייבו על גדרי האמת, כי הוא מיסודי הנפש.

במילים אחרות, על אף שהגזל משפיע על הזולת בעולם הגשמי ומהווה עברה חמורה, במובן מסוים דיבור שקר הוא חמור יותר, ומכתיים את טהרת נפשו של האדם, מאחר ש"אמת" היא מרכיב חיוני בנפשו של האדם (הרב אברהם אהרמן, Journey to Virtue, י:ב).

נקודות לסיכום החלק הראשון:

רוב האנשים, אם ישאלו אותם, יתגאו ביושרם ובכנותם – הם אינם מספרים שקרים מפורשים, ודבריהם תואמים את מעשיהם. אך האם יש לאדם אהבה לאמת? ומעבר לכך, תיעוב כלפי השקר? הקב"ה דורש מאתנו סטנדרט כזה.

ניתן היה לכתוב בתורה בפשטות: "אל תשקר". הניסוח "מדבר שקר תרחק" – שאין דוגמתו בתורה כולה – מצביע על המסירות שבה צריך האדם לבקש את האמת ולדחות את השקר.

ברמה עמוקה יותר, דחיית השקר והתקרבות למצב של אדם אמיתי יותר היא אחת מן הדרכים לקיים את מצוות "והלכת בדרכיו", משום שה' מתאר את עצמו "רב חסד ואמת" (שמות לד:ו). בנוסף לכך, היכולת להיות אמיתי היא סימן לאדם שיש לו נפש בריאה וטהורה.

חלק שני: האמת היא רצון ה' והיא מקיימת את העולם

בחלק הקודם בחנו את המצווה להתרחק מן השקר, ולשאוף לאמת ולכנות. בחלק זה נדון בשאלה כיצד מגדירה היהדות את רעיון ה"אמת".

1. הרב אליהו דסלר, "מכתב מאלהיו" כרך א', עמ' 94 – האמת היא הדברים התואמים את רצון ה', ושקר הוא הדברים הנוגדים את רצון ה'.

מהו אמת ומהו שקר? בתחלת הנוכחנו הבינונו, שאמת הוא כשמוספרים עובדות כמו שאירעו; ושקר, כשמשנים מזה. אך זהו רק באופנים פשוטים, אבל למעשה יש הרבה אופנים שבהם אין הדבר כן.

לפעמים אסור לומר דברים כמו שהם, כמו לספר מה שיש בו פגם לחברו, בלי תועלת והכרח, ולפעמים צריך דווקא לשנות, כשהאמת לא יועיל אלא יזיק, כי אז מה שנראה כאמת הוא שקר, שמוליד תוצאות של רע, ומה שנראה כשקר מביא לתכלית של אמת.

נמצא שאמת הוא מה שמביא לטוב ולרצון הבורא, ושקר הוא מה שנותן הצלחה לעסקיו של שר השקר, הסיטרא אחרא.

2. שם, כרך ב', עמ' 139 וכרך א', עמ' 117 – כאשר שכלו של האדם בהיר, ההבדל בין טוב לרע גלוי כמו ההבדל בין אמת לשקר. אדם הראשון איבד את בהירות שכלו כאשר אכל מעץ הדעת, תפקידו הוא לנצל את בחירתנו החופשית כדי להחזיר לעצמנו בהירות זו.

כרך ב', עמ' 139: אדם הראשון קודם החטא לא ידע את הטוב והרע, שהם ה"נאה" וה"מגונה", אבל בשלימות שכלו הוא הבחין רק בין אמת ושקר [רמב"ם, מורה נבוכים ח"א פ"ב]. וביאור הדברים, כי כאשר רואים אנו בבהירות מוחלטת את רעת הרע ואת טובת הטוב, הרי ממילא רואים אנו בכל רק "אמת" או "שקר". פירוש: שהטוב – היינו רצון ה' – הוא לבדו אמת וקיים, והרע – היינו כל מה שהוא נגד רצון ית' – הריהו שקר ובטל. כי הרי רצונו יתברך הוא המקיים את כל המציאות וזולתו אין, ואיך יתכן שנברא פעוט ירצה מה שנגד רצון ית' – הרי בזה הוא רוצה דבר שהוא נגד המציאות, ואין זה אלא שרוצה באין ואפס ודמיון שוא, ובוחר הוא באבדון ומאבד עצמו לדעת ...

וזה גם ביאור מה שכתב בנפש החיים הנ"ל שקודם החטא היתה הכניסה לרע כמו הכניסה לתוך האש, ושאחר החטא פסקה הבחנה בהירה זו, ונעשה תערובת טוב ורע.

כרך א', עמ' 117: אמנם יש מדרגה עוד גבוהה מזה; היינו שיכיר כל כך שהרע שקר הוא ואינו מציאות כלל, עד שלא יהיה לו שום רצון אליו, ויאהב את הטוב לבדו בכל לבבו.

התלמוד מספר את המשל הבא כדי לתאר חיפוש אחר האמת המושלמת בעולם הזה:

1. תלמוד בבלי, סנהדרין צו. – משל העיר קושטא (=אמת) מלמד אותנו כי בעולם הזה מותר לשנות מן האמת למען מטרות המוגדרות על ידי התורה, כגון צניעות.

אמר רבא: "בתחילה סברתי כי אין אמת בעולם הזה. אחד מן החכמים אמר לי – שמו היה רב טבות, ויש אומרים ששמו היה רב טביומי – שאף אם תתן לו את כל האוצרות בעולם, לעולם לא ישנה את דבריו [כלומר, לא יסטה מן האמת]."

אמר רבא מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא אמר לי ההוא מרבנן ורב טבות שמיה ואמרי לה רב טביומי שמיה, דאי הווי יהבי ליה כל חללי דעלמא לא הווי מושני בדבוריה.

"פעם אחת, הלך למקום ששמו קושטא [המילה קושטא בארמית פירושה אמת] ששם איש לא שינה מן האמת ואיש לא מת טרם זמנו. הוא נשא שם אשה ונולדו להם שני בנים.

"יום אחד, שהתה אשתו בבית וחפפה את ראשה. באה שכנה ודפקה בדלת. מתוך שיקול דעת שלא ראוי [לומר לשכנה שהיא חופפת ראשה, ולכן מותר לשנות מן האמת למען הצניעות], הוא אמר [לשכנה], 'היא לא כאן'.

"[כתוצאה מכך] מתו שני בניו. אנשי העיר באו לפניו ואמרו, 'מה קרה?' וסיפר להם את האירוע. אמרו לו, 'אנו מבקשים ממך, עזוב את עירנו ולא תביא מוות בין האנשים'."

זימנא חדא איקלעי לההוא אתרא וקושטא שמיה ולא הוו משני בדיבורייהו ולא הוה מיית איניש מהתם בלא זימניה נסיבי איתתא מינהון והווי לי תרתין בנין מינה.

יומא חד הוה יתבא דביתוהו וקא חייפא רישה אתאי שיבבתה טרפא אדשא סבר לאו אורח ארעא אמר לה ליתא הכא.

שכיבו ליה תרתין בנין. אתו אינשי דאתרא לקמיה אמרו ליה מאי האי אמר להו הכי הוה מעשה א"ל במטותא מינד פוק מאתרין ולא תגרי בהו מותנא בהנד אינשי.

המהר"ל מסביר כי מקום ששמו "קושטא" אינו קיים במציאות בעולם הזה. כלומר, אמת מושלמת – שבה מדויקים תמיד בעובדות וגם אין גורמים לצער או מכשול – היא רמה שבלתי אפשרי להגיע אליה בעולם הזה, משום שצריך לשנות מן האמת כאשר ראוי לעשות כן (למען השלום, או לשם מצווה, כפי שמתואר בחלק הרביעי).

לכן, כל עוד היה רב טבות בן-אנוש החי בעולם הזה, לא הייתה אפשרות כי ידור בעיר ששמה "קושטא" שבה היה הכרח לדייק בכל העובדות (הרב יצחק ברקוביץ, מבוסס על המהר"ל, "נתיבות עולם" נתיב האמת, פרק א', דיבור המתחיל "מאמר זה").

4. מהר"ל, חידושי אגדות, סנהדרין צו. – אמת מושלמת היא מטרה, אף כאשר קיימת נטיה לשנות מן האמת. האמת היא זו שיש לה קיום והמשכיות.

ויש לדעת כי עיקר המאמר הזה בא להודיע על מעלת האמת, שכל אשר נמשך אחר האמת שראוי אליו הקיום, וכמו שאמרו חכמים (שבת ק"ד א') קושטא קאי 'שקרא לא קאי [=האמת עומדת, השקר אינו עומד], כי האמת ראוי אליו המציאות והשקר ראוי אליו ההעדר.

ההדמיה הבאה מסבירה את האמירה, "האמת עומדת, השקר אינו עומד" (במקור דלעיל). אינטואיטיבית, כולנו מבינים כי החיים אמתיים יותר כשאדם ער מאשר בזמן חלום, תוך כדי שינה. מדוע? משום שהערנות היא בעלת קביעות והמשכיות יחסית – חדרך ומיטתך עדיין קיימים כאשר אתה מתעורר, על אף שהם נעלמו כאשר ישנת. אך החלום הוא נעדר כל קביעות או המשכיות: גם כאשר אתה חוזר לישון, חדרך ומיטתך באיים הקריביים שעליהם חלמת בשנתך הקודמת, נעלמו ואינם. לכן, קל לנו לחוש כי האירועים והאובייקטים של חיי הערנות הם אמתיים, משום שיש להם קביעות יחסית, ואילו החלום, הנעדר קביעות והמשכיות, הוא שקר. לכן ניתן לומר כי האמת היא "מה שעומד במבחן הזמן" (הרב בן-ציון קלצקו).

יש מסר עמוק יותר מאחורי האמירה "האמת עומדת, השקר אינו עומד". באל"ף-בי"ת יש 22 אותיות. כאשר כותבים את האותיות הסופיות ליד האותיות המקבילות להן, נקבל 27 אותיות. אם נתבונן באותו רצף של 27 אותיות, ונבחר את האות הראשונה, האמצעית, והאחרונה בסידרה – נקבל את המילה "אמת". כל אחת מאותיות אלו עומדת על שתי רגליים. לכן יש להן בסיס חזק. מכאן אנו לומדים כי האמת בנויה על יסוד מוצק והיא מתקיימת (מבוסס על שבת קד.).

אבגדהוזחטיכךלמנסעפףצקרשת

האותיות האחרונות של האל"ף-בי"ת (אחרי שהשמטנו את אותיות "אמת") יוצרות את המילה "שקר". כל אחת מאותיות אלו עומדת על "רגל" אחת, כלומר, אין להן בסיס חזק. המסר מכאן הוא שלשקר אין בסיס והוא אינו מתקיים.

א בגד הו זח טי כך למס נן ס ע פ פ צ י ק ר ש ת

בנוסף לכך, יוצרות האותיות הרצופות מראשיתו של האלף-בית את המילה "בגד".

א בגד הו זח טי כך למס נן ס ע פ פ צ י ק ר ש ת

כאשר משווים בין מיקומן של אותיות "אמת" לבין מיקומן של אותיות "שקר" ו"בגד", ניתן לומר כי האמת הנה עקבית לאורך כל הדרך – בתחילתו של עניין, באמצעיתו ובסופו – ואילו השקר מופיע כולו בתחילת העניין או בסופו, ואז מגלים כי הוא ריק ואין לו קיום.

לבסוף, אומרים לנו חכמינו כי יש "להפוך בתורה" ולמצוא את האמת. כחזוק לכך, שלוש האותיות האחרונות של שלוש המילים הראשונות בתורה הן "אמת" – אך, בסדר מבובל. הפוך בתורה עוד קצת, לך אל המילה הרביעית, והאמת תתבהר: האותיות האחרונות של המילה השניה, השלישית והרביעית בתורה יוצרות את המילה "אמת", כסדרה (הרב אברהם גרשון):

בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹקִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ.

5. מהרש"א, סנהדרין צו. – אמת היא חותמו של הקב"ה. אדם שאינו משנה בדיבורו מקיים את חותמו של ה' ומקיים את העולם. אדם שאינו משנה את דבריו, אף כאשר מותר לעשות כן, משפיע על הבריאה.

כי חותמו של הקב"ה הוא אמת ובו קיים את העולם... והרי המשנה בדיבורו מהרס החותם וקיומו של עולם. ואף אם מהרס ופחת ממנו מספר המועט שהוא אל"ף, נשאר "מת" ובהיפך מי שלא משנה בדיבורו הוא מקיים עצמו ועולמו בחותמו של הבריאה שהיא "אמת" והיינו דלא מת איניש בלא זמניה, שהשקר מביא מיתה בלא זמן.

6. פרקי אבות א:יה – העולם קיים על שלושה דברים: אמת, דין ושלווה.

רבן שמעון בן גמליאל אומר, על שלושה דברים העולם קים, על הדין ועל האמת ועל השלווה.

נקודות לסיכום החלק השני:

לפעמים מה שנדמה כאמת הוא שקר – למשל, "לומר את האמת" על אדם אחר אם אמת זו תחשוף דבר שלילי עליו. במצבים אחרים, ההפך הוא הנכון: מה שנדמה כשקר עשוי לסייע בהשגת האמת – למשל, לשבח את הכלה בפני חתנה, אף כאשר אין בה התכונות שאותן אתה מתאר. בכל זאת, אף כאשר מקלים ומתירים לשנות מן האמת, מוטל על כל אחד לשאוף למטרה של אמת מושלמת.

בוודאי שנדרש מאמץ כדי לשקול בדקדקנות את הדיבור ואת המעשה בטרם הוצאתם לפועל כדי שתמיד יתאימו לאמת. אך כאשר האדם עושה זאת, הוא מתאים את דיבורו ואת מעשיו לרצון ה', ובכך מסייע בקיום העולם.

חלק שלישי: קטגוריות אסורות של שקר

בחלק הקודם, דנו בהגדרתה של היהדות וביחסה ל"אמת" במובנה העמוק. בחלק זה אנו מציינים סוגים שונים של שקר ונותנים דוגמאות. מטרתו של חלק זה הוא לחדד את רגישותנו לאמירות אשר בעבר לא ראינו בהן שקר.

פרק א. שקרים בדיבור: תשע הקטגוריות

יש תשע קטגוריות של שקר אסור, שנמנה להלן, מסודרות מן הסוג החמור אל הסוג הקל יותר (כפי שמתואר בשערי תשובה לרבנו יונה ג:קעח-קפז):

1. הרב אברהם אהרמן, Journey to Virtue, 10:6 – שקר הגורם הפסד לזולת.

הקטגוריה הראשונה והחמורה ביותר כוללת שקר הגורם עוול או הפסד לזולת, כגון התכחשות לחוב בכסף או בנכסים, כולל שכר שיש לשלם לעובד (שקר כזה מהווה גם עברה על "לא תכחשו", ויקרא יט:יא).

בדומה לכך, התורה אף אסרה רמאות בעסקים (רמאות כזאת אף מהווה עברה על הציווי שלא להונות את הזולת, ויקרא כה:יד).

דוגמא לגרימת הפסד לזולת באמצעות שקר:

ראובן שכר את שירותיו של שמעון לבצע עבודה מסוימת, ולא שילם לשמעון את שכרו.

שמעון: "האם שלחת לי כבר את הצ'ק?"

ראובן: "בוודאי, שלחתי את זה בדואר לפני חודשיים. אולי איבדת אותו."

בקטגוריה זו של שקר יש לכלול את המקרה שבו עובד מושקר למעביד ואומר שהוא חולה, על מנת שיוכל להשתמש בימי המחלה שלו לשם חופשה.

1. שם 10:7 – שקר הגורם לזולת הפסד עקיף.

כשלעצמה, אין הקטגוריה השנייה של שקר גורמת הפסד או נזק ישיר, אך מטרתה להוביל לכך. לדוגמה:

א' וב' הם חברי הנהלה בחברה גדולה. א' הוא הבוס של ב'. ב', החומד את משרתו של א', מתייחס לא' במפגן של כבוד ונאמנות. א' מחליט להפקיד בידיו של ב' תחומי אחריות רבים יותר. ב' מנצל את מעמדו כדי לגרום למספר עסקאות להיכשל באופן שמצייר את א' באור שלילי, אך משאיר אותו-עצמו נטול אשמה. כתוצאה מכך, א' מפוטר וב' מקבל את משרתו.

על אף שהתנהגותו המכבדת של ב' כלפי א' לא הזיקה לא' ישירות, הייתה התנהגות זו של ב' אסורה מתחילתה על פי קטגוריה זו של שקר (במקרה לעיל, עשויות אף להיכלל עברות נוספות, כגון גנבה).

3. **שם 10:8 – שקר המונע רווח צפוי.**

הקטגוריה השלישית כוללת מצבים שבהם אדם אחד מונע מזולתו, באמצעות רמאות, את מימושו של רווח או יתרון מסוים ומסב רווח זה לעצמו, או מרמה את זולתו כך שהזולת נותן לו מתנה. ייתכן כי אין נגרם מכך הפסד ממשי, אך עדיין נמנע מן האדם רווח או יתרון שציפה לו.

בקטגוריה זו כלולה העתקה במבחן כניסה לקבלת משרה או למוסד להשכלה גבוהה, כאשר העתקה זו גורמת לזולת לאבד את משרתו או את מקומו. אם אמנם זוכה האדם במשרה באמצעות רמאות, ייתכן שיש להחשיב את הכסף שאדם משתכר ממשרה זו כגזל ("אגרות משה", חושן משפט ב:ל). (כמובן, שאף אם אין הזולת יוצא נפסד מרמאותו של חברו במבחן, עדיין העתקה במבחן מהווה שקר מפורש.)

הסיפור הבא מדגיש את מידת ההתחשבות שיש להפעיל כדי למנוע מאחרים אובדן רווח.

הרב אהרן סולובייצ'יק (ראש ישיבת בריסק בשיקגו) ביקש לנסוע עם נכדו לניו יורק. כאשר ניגש לסוכנת הנסיעות על מנת לרכוש את הכרטיסים, אמרה לו הסוכנת כי חברת התעופה תיתן כרטיס נוסף במחיר מוזל עבור בן משפחה קרוב. הסוכנת התעקשה כי הנכד נחשב בן משפחה קרוב לעניין זה. הרב סולובייצ'יק ביקש לראות את התנאים הכתובים של ההצעה. כאשר ראה שאין הדבר כך, והוא יגרום לחברת התעופה הפסד ברווחים, שילם את מלוא מחיר הכרטיס. (מפיו של הרב מוטי פרידמן, בעלה של נכדתו של הרב אהרן סולובייצ'יק.)

4. **שם 10:9 – הצגה מכוונת של עובדות בצורה לא נכונה בלי גרימת נזק לזולת.**

הקטגוריה הרביעית כוללת הצגה מכוונת של העובדות בצורה לא נכונה, אף אם אין מקבלים מכך שום רווח אישי ואף אחד אינו ניזוק [רגילים לכנות זאת "שקר לבן"].

יעקב וחזקי סיפרו לחבריהם על טיול במחנה. יעקב החל להמציא סיפור על פולש שהופיע בחצות לילה במדורה. חזקי הפסיק את דבריו ואמר: "תפסיק להמציא סיפורים. לא היה פולש בלילה." יעקב השיב: "מה זה משנה, הם לא ידעו!"

כפי שנראה להלן בחלק הרביעי, קטגוריה זו של שקר הותרה על ידי החכמים על מנת:

לקיים מצווה

לבקש טוב ושלו.

5. **שם 10:10 – הצעה של טובה או מתנה, כאשר אין מתכוונים להוציא זאת אל הפועל.**

הקטגוריה החמישית כוללת הצעה לעשות טובה או לתת מתנה כאשר אין מתכוונים באמת לעשות זאת. זוהי דו-פרצופיות... ואנו מצוויים רק לומר ביושר "כן" או "לא" ולא לדבר בצביעות (בבא מציעא מט.).

ילד להורה: אכין שיעורים אחרי שאסיים לשחק.

(לעצמו: אין לי כוונה אמיתית לעשות זאת. לפחות אדחה את העניין.)

אישה לבעלה: בבקשה תנקה את החדר כאשר אלך לאספת ההורים.

בעל: בסדר. (אין לו כוונה לעשות זאת, אך נוח יותר לא לעשות מזה עניין.)

6. שם 10:11 – אדם חוזר בו מהבטחה שהבטיח לעשות עבור מישהו.

הקטגוריה השישית כוללת מצב שבו הייתה הבטחה לעשות משהו מתוך כוונה לעמוד בזה, ואילו אחר כך מחליט האדם לא לקיים את הבטחתו... יש שלושה אופנים שבהם נחשבים דבריו של האדם "הבטחה":

אם הוא משתמש במילה "הבטחה";

אם ההבטחה מתייחסת לטובה קטנה כל כך שאין סיבה שהמקבל יטיל ספק בכוונתו של מציע הטובה;

אם ההבטחה נאמרת בפומבי, מאחר שאנשים מניחים כי אדם יעמוד בדיבורו במצב כזה.

האדם חייב לעמוד בדיבורו בדוגמאות הללו:

"אני מבטיח לקחת אותך לראות..."

"אקח אותך הביתה." (נסיעה של חמש דקות)

בישיבה שבה נוכחים אנשים נוספים: "אעבוד על הקמתה של ועדה..."

אדם המתחייב לתרום כסף לצדקה ואינו עומד בדיבורו עובר על "מדבר שקר תרחק" וכן עובר על איסור הפרת נדרים, "לא יחל דברו" (במדבר ל:ג), מאחר שהתחייבות לצדקה כוחה כנדר.

7. שם 10:12 – העמדת פנים כי עושים טובה למישהו, במיוחד אם כעת הוא חש הכרת הטוב כלפיך.

הקטגוריה השביעית היא כשאדם מציין [או מעמיד פנים] כי עשה טובה או דיבר טוב על אדם אחר, כאשר הוא לא באמת עשה זאת [מציאות כזאת נקראת "גניבת דעת"; שולחן ערוך, חושן משפט רכח:ו].

ראובן פוגש את שמעון בדרך וחושב כי שמעון יצא במיוחד כדי להקביל את פניו. שמעון, אשר לא התכוון כלל לצאת לקראת ראובן, מנצל את המצב ואומר, "באתי במיוחד כדי לקבל את פניך!"

דרך לא נכונה: "אתה חבר טוב שלי; אתן לך מחיר מיוחד" (הפריט כבר במבצע).

דרך נכונה: "אתה חבר טוב שלי; אני שמח שהגעת כאשר פריט זה במבצע".

8. שם 10:14 – שבח עצמי או קבלת שבח עבור תכונות שאינן קיימות בך.

הקטגוריה השמינית כוללת שיבוח עצמי או קבלת שבח מאחרים עבור תכונות טובות או מעשים טובים שאינם בו.

"קומו לכבוד הרב דוד. הוא סיים את כל הש"ס." (אם הוא למד רק 70% מן הש"ס עליו לומר, "טרם למדתי את הכל.")

9. שם 10:15 – שקרים קטנים לנוחות האדם כאשר איש אינו נפגע מכך.

הקטגוריה התשיעית מכסה סוגים של שקר שאנשים אומרים להנאתם או לנוחותם. שקר כזה אינו גורם לאיש הפסד ואינו מצביע על העדר מוחלט של רגישות לערכה של האמת (כמו בקטגוריה הרביעית), אך עדיין אסור.

אמא: "באיזו שעה שכבת לישון אמש?"

בן: "אה, ב-10:00" (באמת, הוא שכב לישון ב-11:00).

נקודות לסיכום החלק השלישי, פרק א:

עבור הבלתי מיומן, יין הוא אדום או לבן. אך עבור מבין ביין, ניתן לחלק את סוגי היין לקטגוריות רבות. באופן דומה, אנשים חסרי רגישות מדברים על "שקר קטן" או "שקר גדול". אך עבור יהודים שהם מביני עניין בנושא האמת, יש תשע קטגוריות של שקר! בסדר יורד מבחינת החומרה, קטגוריות אלה הן:

1. שקר הגורם לזולת הפסד ישיר
2. שקר הגורם לזולת הפסד עקיף
3. שקר המונע רווח צפוי
4. שקר מכוון חסר חשיבות
5. הצעה לעשות טובה בלי כוונה לקיים אותה
6. אי עמידה בדיבור כאשר מבטיחים לעשות טובה
7. העמדת פנים כי עושים טובה
8. קבלת שבח עבור תכונות שאינן קיימות
9. שקר חסר חשיבות למען נוחות

כאשר קיימים בתרבות מסוימת ביטויים רבים יותר כדי לתאר מושג כלשהו, סימן שתרבות זו רגישה יותר לדבר זה. האם יש עם או תרבות נוספים שבאפשרותם לטעון כי יש להם תשע קטגוריות של אמת?!

פרק ב. שקר באמצעות שפת גוף ושתיקה

המקורות הבאים מלמדים כי שקר אינו נקבע רק לפי מה שאתה אומר, אלא גם לפי המסר שאחרים עשויים להסיק ממעשיך.

1. הרב אברהם אהרמן, Journey to Virtue, 10:4

שקר הוא אסור, בין אם אומרים את הדברים בקול או מעבירים אותם באמצעות הבעות פנים, מחוות, שפת גוף, ועוד.

דוגמה לאמור לעיל:

אדם מוכר את דירתו. כאשר מגיע קונה פוטנציאלי לראות את הדירה, הוא מסדר כי חבריו יבואו באותו זמן, יעשו רושם אמיד ויעמידו פנים כי הם מתעניינים בקניית הדירה. זה שקר, אף אם הם שותקים. (מפיו של הרב יצחק ברקוביץ, ירושלים)

2. תלמוד בבלי, שבועות לא. – שתיקה עלולה להיות שקר

מנין לתלמיד שיושב לפני רבו (הדיין) ורואה זכות לעני וחוב לעשיר (אשר רבו לא הבחין בהם), מנין שלא ישתוק? תלמוד לומר: מדבר שקר תרחק...

דוגמה לשקר ללא דיבור:

"הנה דוד, הוא בדיוק גמר ללמוד את הנושא של אמת ושקר." (אם הוא לא למד נושא זה, כאשר הוא שותק, הוא בעצם משקר.)

בנוסף לכך, התלמוד (שבועות לא.) מצטט מקרים שבהם סגנון הלבוש עלול להוביל לשקר בבית דין, מאחר שסגנון זה עלול להוביל את השופטים לכבד את הצד שנראה אמיד או לרחם על הצד שנראה עני.

פרק ג. האיסור לשמוע שקרים

היבט אחרון של מצוות "מדבר שקר תרחק" הוא לא להאזין בכוונה לדבר שקר:

1. ספר החינוך, מצווה עד – במצוות "מדבר שקר תרחק" כלולה ההנחיה שאין להטות את האזן להאזין לשקרים.

ומצד הריחוק הזהירנו שלא נטה אוזננו כלל לשום דבר שנחשוב שהוא שקר, ואף על פי שאין אנו יודעין בבריא שיהא אותו הדבר שקר...

2. תלמוד בבלי, שבועות ל': - אסורה ההקשבה לדברי שקר העלולים לפגוע ברגישותו של האדם המבחין בין טוב לרע.

מנין לדיין שלא ישב תלמיד בור לפניו (וידון עמו בנושאים העומדים למשפט, אם הוא עלול להטעותו)? ת"ל: מדבר שקר תרחק.

פרק ד. הגזמה רווחת אינה שקר

1. הרב אברהם אהרמן, , 10:24 Journey to Virtue - הגזמה ברורה אינה עיוות האמת כי הכול מבינים שמדובר בהגזמה.

האיסור לשקר אינו מתייחס להגזמות בוטות שהן ברורות למאזין (מבוסס על משנה נדרים כד, ר"ן שם).
"הוא גבוה כמו עוג מלך הבשן."
"כל העיר באה לחתונה הזאת."

לכן, מוטל על האדם להביא בחשבון את שגרת הלשון במקום ובזמן מסוימים כדי להחליט האם דברים הנאמרים שלא במדויק או בהגזמה מהווים מסר שקרי או שזאת פשוט דרך רגילה לדבר (הרב יצחק ברקוביץ, "הלכות בין אדם לחברו" כרך א', 18-17:1).

נקודות לסיכום החלק השלישי, פרקים ב-ד:

- שקר אינו נקבע רק על פי מה שאתה אומר, אלא גם על פי דיוק המסר שאחרים מבינים מדבריך וממעשיך, אף אם אינך אומר שום דבר מטעה. לכן, כאשר אנו מעריכים באיזו מידה אנו אמתיים, עלינו להביא בחשבון את מידת האמת של התקשורת הבלתי מילולית שלנו: הבעות פנים, שפת גוף, ואפילו שתיקה!
- דחייתנו את השקר חייבת להיות כל כך שלמה עד שאיננו מקשיבים לדברי שקר, במיוחד במקום שבו עלולים דברים אלו לסכן את תחושת האמת שלנו.
- לבסוף, מאחר שהשקר נקבע על ידי המסר שמבין הזולת מדבריך, אם הכול מבינים כי אתה מגזים על מנת להעביר מסר מסוים, אין זה שקר, אף אם המילים עצמן אינן מדויקות.

חלק רביעי: מקרים שבהם מותר לשנות מן האמת

במקרים מסוימים, מתירה התורה לשנות מן העובדות, על מנת לאפשר את קיומה של מטרה חשובה יותר על פי התורה. אך, במקרה זה מותר רק שקר בלתי חשוב אשר אינו מסכן איש, ואינו מוביל לרווח אישי (הקטגוריה הרביעית בחלק השלישי לעיל). (בנוסף לכך, היתר זה כפוף לתנאים הרשומים בחלק החמישי.)

פרק א. לשם קיום מצווה**1. רבנו יונה, שערי תשובה ל:קפא – שקר חסר השיבות מותר על מנת לקיים מצווה ולעשות את הטוב.**

החלק הרביעי - המשקר בספור הדברים אשר שמע ומחליף קצתם במתכוין, ואין לו תועלת בשקריו ולא הפסד לזולתו...
זוהי החלק התיירוהו לקיים מצוות ודרישת טובה ושלוש.

דוגמה לדבר: מותר לספר סיפור בדוי לחלוטין על מנת לשפר את מצב הרוח של חבר המאושפז בבית חולים. למושל, מותר להמציא סיפור מצחיק המתאר איך תעית בדרכך כאשר באת לבקר אותו, אם זה ישמח אותו (שיפור מצב רוחו של החולה הוא חלק ממצוות ביקור חולים).

פרק ב. למען השלום**1. תלמוד בבלי, יבמות סה:ב – למען שלום בית בין איש לאשתו, מותר לשנות מן האמת.**

דבי רבי ישמעאל תנא: גדול השלום, שאף הקדוש ברוך הוא שינה בו, דמעיקרא [בתחילה] כתיב: ואדוני זקן, ולבסוף כתיב: ואני זקנתי.

[האורחים שבאו לאברהם ושרה בישרו להם כי ייוולד להם בן, על אף שהם זקנים. שרה הביעה חוסר אמון, כשהיא טוענת שהיא ובעלה זקנים ואינם מסוגלים להוליד. כאשר סיפר הקב"ה לאברהם על פקפוקה של שרה, הוא השמיט את העובדה כי שרה אמרה שהוא זקן ואינו מסוגל להוליד.]

כמו כן, מותר לשנות מן האמת על מנת להשכיח שלום בין שני צדדים של מחלוקת (הגמרא ביבמות סה: מביאה דוגמה של יוסף ואחיו). אהרן הכהן היה אומר לכל צד במחלוקת כי הצד השני מתחרט ומבקש לפתור את הבעיה, עד שהם היו נפגשים ברחוב ומתחבקים זה עם זה (פרקי אבות א:יב).

הסיפור הנהדר להלן מדגים כיצד שינוי יצירתי של האמת הציל אישה מבושה:

דינה וראובן עמדו להתחתן, וסבתו של ראובן הביאה לכלה טבעת-אירוסין משובצת ביהלום גדול. לאחר סעודת שבע הברכות הראשונה, נדהמה דינה לגלות כי הטבעת איננה. היא לא מצאה אותה בשום מקום. במשך מספר חודשים, סבלה דינה אי נעימות גדולה ממשפחתו של בעלה, אשר כאבו מאוד את היעלמות הטבעת ומדי פעם העירו לה הערה כעוסה או מלגלגת. כל זאת, עד לערב פסח. אחר הצהריים, כאשר לבש ראובן את חליפת החתונה שלו לקראת ליל הסדר, הוא מצא את הטבעת. "שכחתי שהכנסתי אותה לכיסי כשדינה הלכה ליטול ידיים בסעודת שבע ברכות," הוא אמר. לאחר מכן הפך ראובן לנושא ללגלוג משפחתי על שכחתו, ואילו דינה נוקתה מאשמה.

שמונה עשרה שנים אחר כך, נקלעו ראובן ודינה לקשיים כלכליים רציניים והחליטו למכור את הטבעת על מנת לממן את חתונתה הקרבה של בתם. כאשר לקחה דינה את הטבעת לחנות שבה נקנתה בידי הסבתא על מנת שיקבעו את ערכה, בדק אותה בעל הבית וטען שהיא לא נקנתה אצלו. הוא התעקש כי מעולם לא מכר יהלום כזה. רק לאחר שהלכה הביתה, כדי לחפש את הקבלה בת שמונה עשרה השנה, הבינה דינה כי ראובן עשה מעשה מדהים. כמה חודשים לאחר חתונתם, הוא קנה בכספי חסכוניותו ובכסף שלושה טבעת חדשה - תחליף לטבעת האבודה! הוא מצא דרך לחסוך מדינה את הבושה ולשמור על שלום בית, וזאת על ידי קניית תחליף ויצירת "סיפור כיסוי" על כך ששכח את הטבעת בכיסו... (מוותאם מתוך "אנשים מספרים על עצמם", חיים ולדר)

פרק ג. כדי לשבח כלה בפני חתנה

1. תלמוד בבלי, כתובות טז: -יז. – כדי לשבח את הכלה בפני חתנה, מותר לשנות מן האמת.

תנו רבנן: כיצד מרקדין לפני הכלה?
בית שמאי אומרים: כלה כמות שהיא, ובית הלל אומרים: כלה נאה וחסודה.
אמרו להן ב"ש לב"ה: הרי שהיתה חיגרת או סומא, אומרים לה, כלה נאה וחסודה? והתורה אמרה: מדבר שקר תרחק!
אמרו להם ב"ה לב"ש: לדבריכם, מי שלקח מקח רע מן השוק, ישבחנו בעיניו או יגנוו בעיניו? הני אומר: ישבחנו בעיניו.

לאחר החתונה, יש שבוע של "שבע ברכות" - סעודות חגיגיות לכבודם של החתן והכלה. בסעודות אלו נהוג כי בני משפחה וחברים משבחים את החתן ואת הכלה זה בפני זה. על פי ההלכה מותר להגזים בדברים אלו על מנת להוסיף אהבה בין בני הזוג (שולחן ערוך, אבן העזר סה:א).

דוגמה לביקורת בלתי ראויה על קניה שכבר בוצעה (מתוך Journey to Virtue, הרב אברהם אהרמן, 26:14).

- א: ראית את החליפה החדשה שלי?
- ב: כמה שילמות עליה?
- א: כך וכך ש.
- ב: מה?! עבדו עליך!

[ב' היה צריך להביא בחשבון שאולי השתנו המחירים בשוק או שא' אינו יכול להחזיר את הקניה. בשני המקרים הללו תיגרם רק אכזבה מכך שיאמרו לא' שהוא שילם מחיר מופרז. עליו לומר "החליפה יפה מאוד", עד שהוא מברר אם יש לא' אפשרות להחזירה.]

פרק ד. ענווה, צניעות ומניעת נזק מן הזולת

1. תלמוד בבלי, בבא מציעא כג: רש"י, שם – מותר לשנות מן האמת כאשר המטרה היא ענווה, צניעות בחיים הפרטיים או הגנה על הזולת מפני נזק.

רב יהודה אמר בשמו של שמואל: "רק בשלושה דברים אלו נוהגים החכמים לשנות בדבורם [מן האמת]: בעניין מסכת, מיטה, ואירוח.

רש"י:

במסכת - (שואלים אותו): יש בידך מסכת פלוני סדורה בגירסא או לאו? ואפילו שסדורה היא לו יאמר לו לאו, ומידת ענוה היא.

בפוריא - (שואלים אותו) שימשת מיטתך? יאמר לאו, מידת צניעות היא.

דאמר רב יהודה אמר שמואל: בהני תלת מילי עבידי רבנן דמשנו במלייהו: במסכת, ובפוריא, ובאושפיזא.

רש"י:

במסכת. יש בידך מסכת פלוני סדורה בגירסא או לאו ואע"ג שסדורה היא לו יאמר לו לאו ומדת ענוה היא.

בפוריא. שימשת מיטתך יאמר לאו מדת צניעות הוא.

באושפיזא - שאלוהו על אורחו אם קבלו בסבר פנים יפות ואמר לאו, מידה טובה היא, כדי שלא ימהרו אליו בני אדם שאינם מהוגנים לבוא לביתו תמיד ויכלו את ממונו.

באושפיזא. שאלוהו על אושפיזו אם קבלו בסבר פנים יפות ואמר לאו מדה טובה היא כדי שלא יקפצו בו בני אדם שאינם מהוגנים לבא תמיד עליו ויכלו את ממונו.

דוגמה לשינוי האמת מחמת ענווה:

א: שמעתי כי אתה מזומחה בהלכות אמת ושקר!

ב: למדתי חלק מדינים אלו, אך לא את כולם (על אף שב' באמת מזומחה).

דוגמה לשינוי האמת מחמת צניעות:

א: מדוע אחרת הבוקר לעבודה?

ב: היה עלי לטפל במספר סידורים בבנק (על אף שבאמת היה בבית וטיפל באשתו ההרה שלא חשה בטוב).

האם פירושו של דבר שניתן להצדיק שימוש באמצעים של מרמה (שקר) למען מטרה נעלה (רדיפת שלום או מצווה)?

משמעותה האמתית של הקלה זו היא שבמצבים מסוימים, שנקבעו על ידי התורה (למשל, רדיפת שלום), אין שינוי מן העובדות נחשב סטייה מן האמת (המושג התורני של אמת); להפך, הוא מהווה אמת כפי שהיא מוגדרת על ידי החוכמה האלוקית. כאשר מאזנים נכונה בין הדרישה לספר עובדות כהווייתן לבין אידיאלים תורניים אחרים, כגון רדיפת שלום, ומגיע נזק מן הזולת, התוצאה היא "אמת". אך מלבד המצבים האלה, יחשב שינוי כזה מן האמת כשקר (הרב יצחק ברקוביץ, *The Torah's Guidelines for Interpersonal Relationships*, כרך א', פרק א').

הסיפור הבא הוא דוגמה לשינוי מן האמת על מנת להציל את הזולת מנזק:

סיפור זה עוסק ברב יצחק-אלחנן ספקטור (1781-1861), רבה האהוב של קובנה, שהיה ידוע באהבתו הגדולה ובדאגתו הרבה לאחיו היהודים.

בעיירה קטנה, רחוקה מקובנה, טעה הרב המקומי בפסיקתו בשאלה הלכתית שהוצגה בפניו. על אף שלא כולם ידעו כי טעה הרב, שני אנשים ערמומיים ידעו כי הרב מעד באופן חמור מאחר שהש"ך (פירוש על השולחן ערוך) דן במקרה זהה.

שני התככים, אשר ביקשו לבייש את רבם, שלחו לרב ספקטור מכתב שבו הציגו שאלה זהה. הם ידעו כי הרב ספקטור יפסוק על פי הש"ך, ואז יראו את מכתבו לכלל הציבור על מנת לבזות את רבם.

כאשר קיבל הרב ספקטור את המכתב תהה מדוע שני אנשים מעיירה מרוחקת – אשר מעולם לא שלחו לו מכתב בעבר – שואלים שאלה שרבים המקומי יכול להשיב עליה? הוא חקר ושמוע כי אנשים אלה הם מחרחרי ריב גדולים ובעבר הקימו מהומות בקהילה.

הוא חשב מיד כי השניים זוממים לבייש את רבם, וביקש לסכל את המזימה. ראשית שלח מכתב לשני האנשים עם התשובה המוטעית לשאלה, כשהוא פוסק בדיוק כפי שפסק רבם. לאחר מכן, למחרת היום, שלח מברק שיגיע לפני המכתב, ובו כתב כי טעה בפסיקתו הכתובה, ועליהם להתעלם מן המכתב עם הפסיקה המוטעית אשר תגיע במחר.

כך לא יכלו שני מחרחרי הריב להשתמש לא במכתב ולא במברק כדי לבייש את רבם: המכתב הסכים עם הרב ואילו המברק ציין

בבירור כי אפילו הרב יצחק-אלחנן ספקטור הגדול והצדיק טעה בעניין זה – כפי שטעה רבם. (מתוך הרב פסח קראהן, *The Maggid Speaks*, עמ' 65-63)

פרק ה. התמודדות עם שקרן או עם סחטן

1. משנה, נדרים כז: - מותר לאדם לשקר על מנת להגן על עצמו מפני סחטן המנסה לקחת ממנו, שלא בצדק, את כספו או את רכושו.

מותר לנדור לרוצחים, לשודדים ולמוכסים [שמינו את עצמם] כי הסחורה [שאותה הם מבקשים לקחת ממנו] היא תרומה [ולכן אסורה באכילה למי שאינו כהן] על אף שאין זו תרומה; ושנכסים [שאותם הם מבקשים לקחת בכוח] הם של בית המלך [אע"פ שאין הדבר כן].

נודרין להרגין ולחרמין ולמוכסין, שהיא תרומה - אע"פ שאינו תרומה, שהן של בית המלך - אע"פ שאינן של בית המלך.

לאחר שראינו את המשנה דלעיל, עולה השאלה: מדוע מותר לשקר לשקרן או לסחטן? האין זה שקר שיש לו השלכות שליליות על הזולת (כלומר על הסחטן) והוא אסור? במקור הבא אנו רואים את ההצדקה לשימוש ברמאות-נגד על מנת להתמודד מול שקרן או סחטן.

2. הרב יעקב קמיונצקי, ספר "אמת ליעקב" (בראשית כז:יב) - הונאת השקרן נחשבת שימור האמת. מאחר שהשקרן מנסה לקחת דבר מה שבדין אינו שלו, מי שמונע ממנו לקחת את החפץ שאותו הוא מנסה לסחוט משמר את מצב העניינים האמתי.

באמת למדנו מכאן יסוד גדול במהות ה"אמת", דהנה דהלן [פל"ה] על הפסוק "בא אחיך במרמה" וגו' תרגם אונקלוס: "בחכמתא". וביאור הדבר הוא, שגם האמת צריכה שתאמר לפי חשבון, שהרי למושל אם ראובן הנרדף מתחבא אצל שמעון, וכשהרודף מחפשו אומר שמעון לרודף שראובן מתחבא אצלו משום שאינו רוצה לשקר, הכי זה "אמת" יקרא? אלא ודאי שלפעמים מותר לאדם להשתמש בדרך הערמה כדי להשיג את מבוקשו, והיינו לפי הכלל של "ועם עקש תתפתל" [תהלים י"ח פכ"ז], דכשהוא בא לידי התמודדות עם רמאי מסוכן מסוגו של עשו, לפעמים אין מנוס מהשימוש בדרך הערמה והשתמטות.

לפי המקור לעיל, מסתבר כי רחב, אשר שינתה מן האמת כאשר נשאלה היכן מצויים שני המרגלים (יהושע ב:א-כד; ראה סיפור בראשיתו של שיעור זה), למעשה דברה אמת, ואין צורך שתעשה תשובה לאחר מכן.

נקודות לסיכום החלק הרביעי:

- ☞ במצבים שונים, אין שינוי מן העובדות נחשב סטיה מן האמת (המושג התורני של אמת), והוא ביטוי של אמת כפי שהיא מוגדרת על ידי חוכמת התורה.
- ☞ על מנת להתנהג על פי מטרות המוגדרות בתורה, מותר שקר חסר חשיבות (אשר אינו משפיע לרעה על איש ועומד בתנאים שיפורטו בחלק החמישי):
 1. לשם קיום מצווה;
 2. למען השלום;
 3. למען שלום בית, כשיבוח כלה בפני חתנה;
 4. מחמת הצניעות;
 5. מחמת הצניעות הנוגעת לעניינים אישיים בין אדם לאשתו;

6. להגן על עצמו ועל הזולת מפני נזק.

כאשר מתבצע איזון נכון בין הדרישה לדייק בדיבור לבין אידיאליים תורניים אחרים התוצאה היא אמת. אך כמצבים שאינם כלולים באלו שהגדירה התורה, שינוי מן העובדות יחשב שקר.

חלק חמישי: התנאים שמתירים לשנות

פרק א. שינוי האמת חייב להיות חסר חשיבות

כפי שראינו בחלק הרביעי, מותר רק שקר חסר חשיבות, אשר אינו משפיע באופן שלילי על איש, על מנת לקיים מצווה או לרדוף שלום.

אם השקר משפיע באופן שלילי על הזולת הוא אסור אפילו לשם מצווה או על מנת לרדוף שלום (רבנו יונה, "שערי תשובה" ג:קעט, קטגוריה רביעית).

פרק ב. אם יש אמצעים אחרים למטרה, אין לשנות מן האמת

1. "אורחות צדיקים", סוף שער כב – אף כאשר מותר לשנות מן האמת, על האדם להשתדל להשתמש באמצעים אחרים או לצמצם את השקר.

ובכל אלו שהתירו חכמים לשנות, אם יכול לעשות שלא ישקר, הוא טוב יותר ממה שישקר, כגון אם שואלין לו: יודע אתה מסכתא פלונית? ישיב: וכי אתה סבור שאני יודע?

ואם יוכל לסלק השואל בענין שלא ישקר [למשל על ידי שינוי הנושא], הוא טוב מאד.

מותר לשנות מן האמת למען כל אחת מן המטרות שתוארו בחלק הרביעי רק כאשר אין שום דרך אחרת להגיע לתוצאה הרצויה (כגון במקרים של הגנה על רכוש או השכנת שלום). (Journey to Virtue, הרב אברהם אהרמן, 10:21)

פרק ג. אסור למבוגר לשנות בקביעות, ולילד אסור לשנות כלל

1. ים של שלמה, יבמות ו:מו – אפילו במצב שבו מותר לשנות מן האמת, אין לעשות זאת באופן קבוע.

ונראה, דוקא דבר שהוא באקראי (בלתי קבוע), אבל (כאשר בן עושה) שליחות שהוא בין אביו לאמו לא ישנה, אפי' במשנה משום שלום.

אפילו במקום שבו התירו למבוגר לשנות מן האמת, אסרו חכמים על ילדים לעשות זאת. מטרתו של איסור זה היא למנוע מן הילדים לפתח הרגל שלילי של דיבור שקר (הרב יצחק ברקוביץ מבוסס על רש"י, יבמות סג., ד"ה אבל עתה).

הסיפור הבא מדגיש את תחושת היושר הברורה העשויה להימצא אצל ילדים:

ילד עלה לאוטובוס והושיט לנהג את הכרטיסייה שלו על מנת שינקבה. במהומה שנוצרה עם עלייתם של נוסעים רבים, חשב הנהג בטעות כי כבר ניקב את הכרטיסייה. "כבר ניקבתי את הכרטיסייה שלך!" אמר והתעקש כי הילד ייכנס פנימה.

הילד התקדם, בניגוד לרצונו, לתוך האוטובוס, והחל לבכות. כשראה הנהג את מצוקתו, עצר את האוטובוס, ניגש לירכתי, ושאל את הילד מה קרה. "זה לא נכון. לא שילמתי, הוא בכה, "זה לא בסדר." הנהג חייך, ניאות לנקב את הכרטיסייה, וההדורים יושרו. (מתוך סדרת The Maggid Speaks, הרב פסח קראהן)

פרק ד. אין לשנות דין תורה

1. ים של שלמה, בבא קמא ד:ט – שקר לגבי פרטיו של דין תורה אסור אפילו במקרה של סכנה.

גם למדנו מברייתא זו [בבא קמא לח., שבה לימדו החכמים את הרומאים מספר הלכות, על אף שייטכן כי בכך סיכנו את חייהם] שאסור לשנות בדברי תורה [כלומר, לשקר לגבי מה שנאמר בתורה] אף בשעת הסכנה.

גם שמעינן מהאי ברייתא דאסור לשנות דברי תורה, אף כי הסכנה

על אף ששינוי האמת מותר למען כל אחת מן המטרות שהוזכרו לעיל (כפי שמתואר בחלק רביעי), אסור לשקר ביחס לתוכנם של דיני התורה, אף אם גילוי האמת עשוי להוביל לסכנה.

התלמוד (מגילה ט.) מתאר כיצד כפה המלך תלמי במצרים (300 לפנה"ס) על שבעים ושנים חכמים לתרגם את התורה ליוונית. על אף שחכמים אלו הוכנסו לחדרים שונים, כל אחד באופן עצמאי כתב תרגום זהה לחבריו, כולל במקומות שבהם שינו במכוון את התרגום מן העברית המקורית. למשל, הפסוק "נעשה אדם בצלמנו" (בראשית א:כו) המתיחס לבריאת ה' את האדם, תורגם ל"אעשה אדם בצלמי." השינוי מרבים ליחיד נעשה על מנת למנוע את המחשבה כי קיים יותר מא-ל אחד (מגילה ט., רש"י, ד"ה אעשה אדם). במקרה זה, הם לא שינו בפרטי דיני התורה, אלא שינו את הפרטים בדברי התורה המתארים התרחשות, על מנת למנוע טעויות קשות בהשקפה ובאמונה. שינוי כזה היה מותר.

לסיכום החלק החמישי:

מותר לשנות מן האמת רק למען מטרות שהוגדרו על ידי התורה (המטרות נמנו בחלק הרביעי), אם קיימים כל התנאים הבאים:

1. השינוי חייב להיות חסר חשיבות ושאינו משפיע באופן שלילי על הזולת.
2. שלא יהיו אמצעים אחרים העומדים לרשותו של האדם.
3. אין לשנות באופן קבוע (ואסור לילד לשנות מן האמת כלל משום שטרם קיימת אצלו הרגישות המאפשרת לדעת מתי מותר לשנות ומתי אסור).
4. אין לשקר לגבי דיני התורה.